

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
3. Вишенський І. Твори / Іван Вишенський ; пер. з кн. укр. мови В. Шевчука. – К. : Дніпро, 1986. – 247 с.
4. О латынской гордости : із Загоровського збірника // Українська література XIV–XVI ст. / авт. вступ. ст. і ред. В. Л. Микитась. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 477–502.
5. Кашуба М. Дилема віри і розуму в українській культурі періоду першого національного Відродження / М. Кашуба // Наукові записки НУ “Острозька академія”. Серія “Філософія” / голов. ред. І. Д. Пасічник. – Острог, 2008. – Вип. 4. – С. 46–54.
6. Киево-Печерский патерик // Памятники литературы Древней Руси : XII век. / [вступ. ст. Д. С. Лихачева ; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева]. – М. : Худож. лит., 1980. – С. 413–627.
7. Копинский Исаия. Алфавит духовный / Исаия Копинский. – К. : Друк. Києво-Печер. лаври, 1741. – 243 л.
8. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / Сергій Борисович Кримський. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 367 с.
9. Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні : [монографія] / Володимир Дмитрович Литвинов. – К. : Основи, 2000. – 472 с.
10. Мейендорф И. Ф. О Византийском исихазме и его роли в культурном и историческом развитии Восточной Европы в XIV в. / И. Ф. Мейендорф // Труды Отдела древнерусской литературы / Академия наук СССР, Ин-т русской лит-ры ; отв. ред. Д. С. Лихачев. – Л. : Наука, Ленинградское отделение, 1974. – Т. 29. – С. 291–305.
11. Ответь Клирика Острожскаго Ипатію Потею 1598 года / [Клирик Острожский] // Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Кн. третья. – Петербургъ, 1903. – Т. 19 – С. 378–432. (Серия: Русская историческая библиотека).
12. Сакович Касіян. Трактат про душу / Касіян Сакович // Пам’ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVII ст.) : тексти і дослідження / АН УРСР, Ін-т філософії, Ін-т сусп. Наук ; [редкол.: В. І. Шинкарук та ін.] – К. : Наук. думка, 1988. – С. 443–512.
13. Смотрицький Г. Передмова / Г. Смотрицький // Острозька Біблія. – [Острог, 1581] / опр. і пригот. до друку ермн. архим. др. Рафаїл. – Львів : Мастіг, 2006. – С. 3–21.
14. Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало Богословії (уривки) / Кирило Транквіліон-Ставровецький // Мозгова Н. Г., Федів Ю.О. Історія української філософії : навч. посіб. – К. : Україна, 2001. – С. 105–110.
15. Транквіліон-Ставровецький К. Из “Зерцала богословії” / Кирило Транквіліон-Ставровецький // Пам’ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVII ст.) : тексти і дослідження / АН УРСР, Ін-т філософії, Ін-т сусп. наук ; [редкол.: В. І. Шинкарук та ін.] – К. : Наук. думка, 1988. – С. 208–245.
16. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2-х т. / П. Я. Черных. – М. : Русский язык., 1999. – Т. 2. — 1999. – 560 с.
17. Швырев В. С. Рациональность как ценность культуры : традиция и современность / В. С. Швырев. – М. : Прогресс-традиция, 2003. – 176 с.
18. Умное делание [Электроний ресурс] // “Азбука веры” : Православная энциклопедия. – Режим доступу : http://azbyka.ru/dictionary/19/umnoe_delanie-all.shtml.

In this article terms spiritual and physical mind in the opinion of the thinkers of Ukrainian Renaissance is studied. The definition of these terms, which are the elements of the rational discourse is suggested.

Keywords: *rationality, spiritual mind, physical mind, mind, wisdom.*

УДК 1(091): 821.161.2
ББК 87.3

Степан Возняк

СВІТОГЛЯД Т. ШЕВЧЕНКА В ОЦІНЦІ І. ФРАНКА

У статті досліджується реконструкція світоглядних позицій Т. Шевченка, здійснена І. Франком, еволюція поета від романтизму і формального патріотизму до антропонаціоцентризму – єдності національного і загальнолюдського, патріотизму і гуманізму.

Ключові слова: людина, нація, патріотизм, гуманізм, антропонаціоцентризм, національне, загальнолюдське.

“Він був сином мужика і став володарем в царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим. Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій” [1, с.255].

Так оцінив місце і роль Т. Шевченка у світовій культурі та суспільно-політичному житті І. Франко 12 травня 1914 року у статті “Присвята”, якою фактично підсумував багатолітнє дослідження творчої спадщини поета.

І. Франко був добре обізнаний із творчістю Т. Шевченка. Ще будучи учнем Дрогобицької гімназії, він, як пізніше згадував, вивчив напам’ять майже всю збірку поезій Кобзаря, видану у Львові 1867 року. Протягом усього життя він досліджував творчість поета, присвятивши їй цілу низку публікацій. І можна незаперечно стверджувати, що вона, творчість Т. Шевченка, стала головним джерелом формування його естетичних і суспільно-політичних орієнтацій.

Досліджуючи творчу спадщину Т. Шевченка, І. Франко торкався не тільки її естетичного боку, а й світоглядних позицій поета, звернувши особливу увагу на їх людиномірний, гуманістичний характер, на те, що пізніше відомий дослідник української філософії Д. Чижевський назвав антропоцентризмом. У “Нарисах з історії філософії на Україні” він писав: “Основною рисою цілої духовної постаті Шевченка, провідним почуттям в цілій його творчості, основним патосом його життя треба визнати його «антропоцентризм» – поставлення людини в центр цілого буття – як природи і історії, так і усіх сфер культури. У поета усе має значення і цінність лише і виключно в залежності від цього загального і універсального вихідного пункту – від людини, її переживань, бажань, потреб, стремлень” [2, с.123–129].

Однак, говорячи про антропоцентризм Шевченка, дослідник, на нашу думку, не враховував, що людина в ученні поета не абстракт, не родова й не природна особина, а морально-духовна сутність, що вона, як відзначав український філософ С. Кримський, є суб’єктом ціннісно-сміслового універсуму. Т. Шевченко, власне, вбачав у людині втілення ціннісно-духовних пріоритетів – доброти, гуманності, справедливості, милосердя, дружелюбності, закликаючи: “Будьте люди”, прагнув утвердити їх у життя. Коментуючи цей заклик поета з його поетичного твору “І мертвим, і живим, і не народженим землякам моїм”, І. Франко відзначав, що Т. Шевченко “... найвищим девізом і завданням своїх земляків ставить: щоб були людьми, т. є. щоб були гуманними і досконалими, оскільки се можливе для чоловіка, значиться, щоб старалися стати на вершині гуманності, на вершині науки і поступу загальнолюдського” [3, с.161]. Поет мріяв і вірив, що прийде час, коли “врага не буде супостата, а буде син і буде мати, і будуть люди на землі”.

Водночас слід зауважити, що Д. Чижевський не зверну уваги на те, що у світоглядних орієнтаціях Т. Шевченка чільне місце займає національна самосвідомість, що людина в його баченні має виразно національне “обличчя”, що вона є втіленням як національного, так і власне людського, уселюдського. Геніальний поет і мислитель убачав справді людське в національному, а національне – в людському.

Цю органічну єдність національного й уселюдського у творчості Т. Шевченка помітив І. Франко. Аналізуючи поему “Наймичка”, дослідник писав: “Всі оті люди, що живуть у поемі і котрим однаково спочувати мусить чи поляк, чи німець, чи француз, – вони українці, думають і чують по-українськи”. У цьому І. Франко вбачав “великий тріумф” мистецтва – “в партикулярному, частковому, случайному показувати загальне, вічне і безсмертне” [4, с.467]. Цим загальним є людське, вселюдське, втілене у національному, а національне – у людському.

Відношення “людина – нація” становить парадигмальну основу світогляду Т. Шевченка. Це дає підставу охарактеризувати світобачення поета не просто як

антропоцентризм, а як антропоцентризм. Водночас наголосимо, що він став парадигмою філософської думки України від доби українського романтизму (перше півріччя XIX ст.) і є таким дотепер.

І. Франко у своїх дослідженнях творчості Т. Шевченка, мабуть, як ніхто із шевченкознавців, так глибоко розкрив суть антропоцентризму світогляду поета, розуміння ним національного і людського, патріотизму і гуманізму, їх взаємозв'язку. Україна в уяві Т. Шевченка, як підкреслює дослідник, не абстракт, якому треба поклонятись і любов до неї декламувати. Це люди, і насамперед трударі, які своєю працею прокладають шлях до її щасливого майбутнього. “Високе почуття національного обов'язку у Шевченка не знало ніякого компромісу” [6, с.389], – писав І. Франко у статті “На роковини Т.Г. Шевченка”. Це почуття “надихало його тою безмежною любов'ю до України яко цілості, а особливо любов'ю до її великої робочої маси, до того найменшого брата, до тих рабів незрячих гречкосіїв, із яких він бажав бачити людей і братів в повнім, високім значенні” [6, с.387]. А в статті “Тарас Шевченко і його “Заповіт” І. Франко писав: “Пристрасна любов до України, незламна надія на її відродження виявляються у Шевченка одночасно з такою ж гарячою, а zarazом простою і кришталю чистою, незатьмареною ніякими філософічними сентенціями до людини загалом, особливо до всіх бідних, пригноблених і покривджених, з любов'ю до всіх, що шукають правди і за це терплять” [5, с.388].

У цій статті І. Франко такж указав на сутнісну характеристику антропоцентризму Т. Шевченка – утілення світових, загальнолюдських ідей у канву національних особливостей народу: “Найвищі ідеї, найрадикальніші думки його (Шевченка. – С.В.) доби зливались в Шевченківській поезії нероздільно з народним змістом” [5, с.388].

В єдності загальнолюдського і національного у творчості Т. Шевченка вбачав “однако розумну дорогу” інтелектуального розвитку народу. Коментуючи тезу поета “і чужому научайтесь й свого не цурайтесь”, І. Франко відзначає, що в цих словах міститься глибокий сенс української мудрості: “Се повинна бути та своя мудрість – синтез свого рідного матеріалу, свого життя зі здобутками чужої, загальнолюдської, чи власного чільної людської науки” [6, с.389].

У питанні взаємовідношення національного й загальнолюдського у творчості Т. Шевченка І. Франко виходив із діалектики одиничного й загального. У цитованій нами вище статті “Наймичка” Т. Шевченка” він глибоко розкрив естетичну та соціально-психологічну основу місцевого (національного) і світового у творчості поетичних геніїв. “...Всі великі поети ...дають знаменитий матеріал до характеристики того народу, серед котрого живуть, і того часу, в котрім і для котрого працюють”, – пише І. Франко. Їхні почуття, хід думок, обсяг вражень їх поетичних персонажів мусять обертатися в рамках почуттів, думок і вражень того народу і того часу, в котрім живуть автори. “Чим вище розвинений, чим геніальніший поет, тим ясніше в його творах, – продовжує дослідник, – з-поза шкаралуці случайних форм, часових і місцевих подробиць виступає загальнолюдський, безсмертний зміст чуття, змагань і ідеалів, спільний усім людям, що живуть в кожній живій душі...” [4, с.466]. До таких поетів І. Франко відносив Т. Шевченка.

В оцінках антропоцентризму Т. Шевченка, як і всієї його творчості, І. Франко застосував принцип історизму. У низці своїх публікацій, зокрема “Темне царство”, “Тарас Шевченко”, він простежує еволюцію поета від романтизму, формального (козацького) патріотизму до загальнолюдських ідеалів, гуманізму, власне до послідовного антропоцентризму.

Дослідник виділяє чотири періоди творчого шляху поета. Перший період – від звільнення від кріпацтва до першої поїздки по Україні (1838–1843). Другий – від поїздки по Україні до арешту восени 1847 р., третій, десятилітній період, – заслання. І,

нарешті, четвертий період – вихід на волю 1858 року і до смерті. Кожний із них відзначається особливістю світобачення, і насамперед наповненням змісту Шевченкового антропонаціонізму.

У перший період своєї творчості, як зазначає І. Франко, поет “стоїть на ґрунті романтичним... ідеалізує козаччину з її гетьманами, походами та пожарами”. Але вже тут “пробивається нахил поета до реалістичного трактування предметів, до аналізу чуття людського і до чисто психологічних проблем” [7, с.120–121]. І. Франко має на увазі поеми “Катерина” і “Черниця Мар’яна”.

У другій добі “романтична струна” ще у творах Шевченка звучить і “традиція козацька” відзивається, як вважає І. Франко, але поступово вони затихають серед “голосних нот психологічного і соціального аналізу”. Водночас “романтична наївність в поглядах на рідну історію уступає місце критиці, не раз дуже гострій”. Йдеться, зокрема, про поезії “Чигирин”, “Суботів”, “Іржавець” та інші. У творах цього періоду, як підкреслює дослідник, “з рамок націоналізму душа поета рветься на широке поле всесвітньої боротьби духу людського за поступ і свободу”. У цей час з-під пера поета виходять поеми “Кавказ”, “Єретик” та інші твори, у яких “з українського становища національного Шевченко переходить і на становище соціальне, підносить могутній голос в обороні кріпаків... підіймається на високу висоту великого учителя і пророка народного, обличителя деспотизму політичного й соціального” [7, с.121].

Що, на думку І. Франка, зумовило такий поворот у світоглядних орієнтаціях Т. Шевченка? Своє бачення причин такого повороту він висвітлює у статті “Темне царство”. Дослідник, зокрема, розкриває соціокультурне буття Росії і Європи в першій половині ХІХ ст., і насамперед у 40-ві роки, які, за його твердженням, були “дуже важною добою для поетичної творчості Шевченка, добою великого перелому в його думках” [8, с.132]. Це була доба реалізму в літературі, а “також у філософії та інших науках”, які все більше спираються на досвід, факти. “Рівнобіжно зі зростом реалізму в штудії (мистецтві. – С.В.) й науці йде зріст демократизму, республіканізму та соціалізму в питаннях політичних і суспільних” [8, с.133].

І. Франко не має сумніву, що Т. Шевченко не міг не захопитися тією “великою хвилею поступового руху, аби його гаряча молода душа не повернулася також у новім напрямі, тим більше, що й власні його мужицькі симпатії віддавна тягли його в той бік”. Тому не дивно, що під впливом тих нових ідей “давніші його старокозацькі ідеали бліднуть, що його вузький український націоналізм звільна перетворюється сам у собі, перероджується в любов до всіх слов’ян, тиснених чужими, а далі в любов до всіх людей, тиснених путами суспільної нерівності, неправди і неволі”. Поет пише поеми “Царі”, “Неофіти”, “Марія”, у яких, “покинувши рамки українського націоналізму, на загальнолюдській канві рисує картини тиранства та боротьби за правду...” [8, с.134].

Цей поворот від “козацького патріотизму” до людинолюбства І. Франко помітив уже в поемі “Гайдамаки”, у передмові до якої Т. Шевченко закликав слов’я до братання. Правда, цей патріотизм тут ще переважає, але починають набирати обертів вибухи “чисто людського, національними рамками не затісненого чуття” [8, с.135]. З “Гайдамаків”, як вважає І. Франко, виплили дві “струї”, що породили найкращі Шевченкові твори.

З першої “струї” “вилилися” поеми “Сон” і “Кавказ”, у яких “український націоналізм, позбувшись старокозацької закрески, розширюється та поглиблюється в правдивий український націоналізм, у правдиву «громадянську скорбь» над теперішньою сумною долею України, в могутній гнів на її гнобителів. Але се вже не той формальний патріотизм, який ми бачили в першій добі Шевченкової творчості. Сей новий патріотизм... ґрунтується свідомо та твердо на любові до всіх людей, на бажанні загаль-

нолюдського братерства, на прихильності до всіх пригноблених і покривджених, між котрими перша і найближча серцю поета його рідна Україна” [8, с.136].

Друга “струя” породила твори “Катерина”, “Наймичка”, “Відьма”, “Марина”, “Княжна”, “Петрусь”, у яких Т. Шевченко намагався “вказати в правдивих картинах життя українського люду та його кривд”. І. Франко зауважує, що “в обох тих струях течія спільна і дно спільне – протест проти погані сучасного ладу, опертий на сильнім та незасліпленим почутті гуманності” [8, с.136]. Оцінюючи цей період творчості Кобзаря, І. Франко підсумовує, що твори “Сон”, “Кавказ” та інші написані як на національній, так і загальнолюдській основі, це “найкраще свідоцтво могутнього, всебічного, щиро людського почуття нашого поета” [8, с.137].

Третій період (роки заслання) суттєво звузив творчі можливості Т. Шевченка. Він був “часом маленьких ліричних пісень, почасті особистого змісту, хоч із широким соціальним підґрунтям”. І, нарешті, у четвертий період, після звільнення із заслання “лірика, почата на солдатській службі, все ще звучить, зміцнюється і розширяється аж до могутніх акордів гімну «Світе ясний», котрий можна назвати натхненним апофеозом світла, поступу і свободи” [9, с.253].

У статті “Тарас Шевченко”, надрукованій у журналі “Зоря” (1891), а потім, у 1914 р., передрукованій у віденській газеті “Die Zeit” І. Франко, підсумовуючи своє бачення творчості поета, наголошує вже вкотре на гуманістичних її засадах: “Коли б мені прийшлося одним словом охарактеризувати поезію Шевченка, то я сказав би: се *поезія бажання життя*. Свобідне життя, всесторонній, нічим не опутаний розвій одиниці і цілої суспільності, цілого народу – се ідеал Шевченка, котрому він був вірним ціле життя... Індивідуальність людська – без огляду на стан, народність і віру – є для нього свята” [7, с.122]. І продовжує, що поет, “линучи цілою душею до всіх страждущих і покривджених” [7, с.122], особливо підкреслює у творах тяжку долю жінки-матері.

У цілому, оцінюючи Т. Шевченка, що був для українського народу “володарем душ і керманічем поколінь”, І. Франко відзначав, що геніальний поет “досі не втратив для нас живої сили; його поезія не пережилася, не вичерпала свого животворного змісту, не переставала... давати відповідь на важкі й болючі питання нашого часу” [6, с.383]. Сьогодні ми можемо слідом за І. Франком повторити ці слова, бо Т. Шевченко був і залишається світочем і володарем душ народу на шляху до кращого майбутнього.

1. Франко І. Присвята / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 39.
2. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Дмитро Чижевський. – Мюнхен, 1983.
3. Франко І. Хуторна поезія П. А. Куліша / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 26.
4. Франко І. “Наймичка” Т. Шевченка / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 29.
5. Франко І. Т. Шевченко і його “Заповіт” / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 34.
6. Франко І. (“На роковини Т. Шевченка”) / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 43.
7. Франко І. Т. Шевченко / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 28.
8. Франко І. Темне царство / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 26.
9. Франко І. Т. Шевченко / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 39.

The article examines reconstruction of the worldview of Taras Shevchenko, made Ivan Franko, and the evolution of the poet of romanticism and formal patriotism to anthroponatiocentrism – national and universal unity, patriotism and humanism.

Keywords: *people, nation, patriotism, humanism, anthroponatiocentrism, national, universal.*